

Stockholm som kulturellt rum kring förra sekelskiftet

Boel Englund Jonas Gustafsson

Den här artikeln tar upp staden Stockholm som geografiskt och socialt rum och stadens kulturella offentlighet decennierna kring sekelskiftet 1900. Vi har sammanfört några första resultat från flera pågående delstudier och presenterar dem under den gemensamma rubriken "Stockholm som kulturellt rum". Rumsmetaforen använder vi för att försöka hålla två saker levande och närvarande samtidigt: att det gäller å ena sidan ett konkret, fysiskt rum där människor rör sig och verkar, å andra sidan ett socialt rum som är ett differentierat, *strukturerat* rum.

Till skillnad från övriga konferensbidrag koncentrerar vi oss inte på kvinnorna. Vi försöker ge en bild, inte av ett kvinnorum, utan ett rum som nästan helt dominerades av män.

Nästan helt, säger vi. Tänker man sig den kulturella offentligheten i termer av ett intellektuellt rum, tycks t.ex. Ellen Key år 1900 ha en position som är lika viktig som de mest dominerande männens. Att reda ut hennes position och dess särdrag närmare är dock en uppgift som faller utanför artikelns ramar. I den skiss som följer handlar det framför allt om att sammanställa fakta, teckna bilder och peka på möjliga riktningar för analys. De egentliga analyserna måste komma senare.

Den bild vi ger blir naturligtvis också starkt beskuren. Av den myllrande verklighet som skulle kunna rymmas under beteckningen den kulturella offentligheten ger vi bara några glimtar. Tyngdpunkten ligger på våra specialområden litteraturkritik/litteratur och musik, och vi uppehåller oss dessutom vid de mest etablerade institutionerna och personerna. Senare kommer vi att följa några kvinnor och deras vägar in på dessa mansdominerade områden på närmare håll.

Vi inleder med att teckna konturerna av stadsrummet, dess geografiskt-sociala struktur och dess mötesplatser. Så presenteras musiklivet och en av dess kvinnliga förgrundsfigurer närmare. Den avslutande delen ägnas åt den kulturella offentligheten i meningen det tryckta ordets offentlighet. En första analys av tidens litteraturkritik som polariserat rum och några reflektioner över litteraturkritiken inleder. Därefter följer en kort presentation av Stockholms dagspress, där medarbetare inom litteratur- och konst samt kvinnliga medarbetare lyfts fram. Den är avsedd att följas av en presentation av kulturtidskrifter och bokförlag.

Staden och det sociala rummet

"Den efterlängtdade aftonen är inne. Slottet lyser starkt i den mörka januarikvällen. Floder av ljus stråla ut över Norrbro och Strömmen, och Gustaf Adolf sitter och pekar på den strålande kungaborgen. Vagn efter vagn rullar över Norrbro, och i varje sitter åtminstone *en* vit pälskappa, skymtar också kanske en uniformshatt eller en i lyktskenet blixtrande hjälm. Vagnarne svänga av till vänster nedanför Lejonbacken och taga sedan vägen över Slottsbacken in på borggården." (Claes Lundin: *Nya Stockholm*, 1890)

Det som Claes Lundin skildrar ovan är de inbjudna gästernas ankomst till den årliga balen på Stockholms slott på kung Oscar den andres födelsedag den 21 januari. En annan bild erbjuder en teckning ur *Ny illustrerad tidning* från 1891. Vi ser Oscar II och

general Sven Lagerbring ("Sven i helvitte") promenera på Norrbro i pälskappa och cylinderhatt; den sextioårige kungen lyfter på hatten och hälsar med grandezza på en bugande undersåte, medan en liten flicka i pelerin och med musikportfölj i handen stegar fram på trottoaren mot de andra tre, utan att tyckas se dem.

Bilden förmedlad i ord och den tecknade bilden är båda sedda genom ett temperament präglad av den tid som skildras. Men att monarken faktiskt hade en central position i huvudstaden, inte bara geografiskt utan också socialt och kulturellt, kan vi ta för givet. Det slutande 1800-talets stockholmsoffentlighet var rimligen till avsevärd del en representativ offentlighet i Habermas mening, där makten visade upp sig för sina undersåtar – som det verkar både till fest och till vardags. Periodens många jubileums- och invigningsfester med monarken som huvudperson kan t.ex. ses ur det perspektivet. Och "skaldekonungen" Oscar II, som 1857 anonymt hade vunnit Svenska Akademiens andra pris för en diktsvit, hade liksom feodalherren personlig makt. Ser vi till litteraturens område hjälpte han Viktor Rydberg att bli professor och gjorde Snoilsky till överbibliotekarie. Han gjorde Gluntarnas skald Gunnar Wennerberg till landshövding och ecklesiastikminister, gav Selma Lagerlöf resestipendium och ordnade ordnar åt Ibsen, bistod Carl David af Wirsén ekonomiskt, hindrade litteraturprofessorn Henrik Schücks inval i Svenska Akademin osv.¹

Stadsrummet

Samtidigt omgestaltades stadsrummet utanför Staden mellan broarna på ett vis som leder tankarna till den moderniseringsprocess och moderna storstadserfarenhet som Marshall Berman belyser i *Allt som är fast förflyktigas* (1995). På malmarna dras breda, nya esplanader och boulevarder upp, gamla hus rivs och Stockholm bebyggs med nya, stora hyreshus där människor från olika delar av landet, utan gemensamma rötter eller personliga band kommer att leva sida vid sida – allt beståndsdelar i en process som enligt Berman tvingar fram en själens modernitet.

Omgestaltningen sammanfaller med den rörelse i tiden som sätter det nationella i högsätet och tillmäter landets huvudstad som ekonomiskt och kulturellt centrum ny vikt. Riksområdet strax norr om Slottet förvandlas helt, när det gamla hovstallet och husen vid Gamla Norrbrogatan rivs för att ge plats för det nya riksdagshuset och den nya monumentala riksbanken. Också Gustaf den tredjes gamla opera rivs och ett nytt, stort operahus uppförs, som gör det möjligt att framföra större uppsättningar, för en betydligt större publik. Utformningen blir föremål för arkitektpristävlingar, och de nya riksbyggnaderna ger inte bara arkitekter utan också bildkonstnärer arbete. Riksdagshuset får fresker av Georg Pauli, den populära tecknaren Victor Andréén målar Operans och Operakaféets plafond.

Det berömda Hotell Rydberg med sina matsalar, sin bar och egen hästdragen omnibus som väntar gästerna utanför Centralstationen står kvar i fonden av Gustaf Adolfs torg fram till 1914. När Hotell Rydberg revs, var det för att lämna plats åt Skandinaviska bankens palats. Decennierna runt sekelskiftet är affärsbankernas och bankbyggandets gyllene tid, och i stråket Fredsgatan - Kungsträdgårdsgatan - Blasieholmen etableras ett finanscentrum med ett pärlband av bankhuvudkontor i byggnader som speglar ägarnas ställning och aspirationer.

På nedre Norrmalm i sträckningen upp mot Stureplan och den nyanlagda boulevarden Birger Jarlsgatan möter vi också den expanderande detaljhandeln och stadens tidigaste varuhus. I dessa varuhus – "damernas paradiset" som de kallas i tidens svenska journalistik, med en benämning hämtad från Zolas roman – kan kvinnor och

¹ Se Michanek 1979s. 25.

män ur stadens högsta skikt vid sekelskiftet möta en värld full av ting, lösgjorda från sitt ursprung och utan bestämd mottagare. Miljön utgör ytterligare en del av en modern erfarenhet.²

Nedre Norrmalm är sedan gammalt platsen inte bara för finare handelsrörelser utan också de dominerande klassernas bostäder. Först, på 1600-talet, de stora adelspalatsen, vid mitten av 1800-talet så högborgerlighetens bostäder, som ligger kring Brunkebergstorg, längs Drottninggatan och österut åt Västra Trädgårdsgatan. Den här karaktären behåller stadsdelen även vid denna tid. Arbetare och medelklass finner vi söderut, västerut (Söder och Kungsholmen, med industrier och arbetarbostäder) samt på övre Norrmalm. Här byggs stenstaden ut norr om linjen Sabbatsberg-Observatoriet, och här byggs för arbetare och medelklass.³

Decennierna kring sekelskiftet breder de dominerande klasserna också mycket tydligt ut sig i östlig riktning. Fram till mitten av århundradet hade stadsdelen Östermalm varit det fattiga och smutsiga Ladugårdslandet. På 1850- och 60-talet tillkom en del stora hyreshus bland tråkåarna, med lägre ämbets- och tjänstemän bland hyresgästerna. Under 1880-talet sprängs det nya esplanadsystemet fram över malmen, och mot sekelslutet blir stadsdelen de besuttnas bostadsområde framför andra.⁴ Strandvägen byggs till paradgata. På Strandvägen bor kring sekelskiftet det svenska näringslivets eliter: bankirerna Marcus Wallenberg och Ernest Thiel, Arthur Thiel, VD i LKAB, och t.ex. konsul Gustaf Emil Broms, en av nyckelfigurerna vid exploateringen av Norrbottensmalmen.⁵

Går det att dra mera avancerade paralleller mellan positioner i ett socialt och ett geografiskt rum? Christophe Charle (1998) har i en övertygande studie undersökt förhållandet mellan författargrupperns sociala karakteristika, symboliska position och bostadsadresser i Paris vid samma tid. Paris var tio gånger större än Stockholm och differentieringsmöjligheterna därmed mycket större, men det vore intressant att pröva en liknande hypotes om samband inom projektet.

Tills vidare kan vi notera att när en av de kvinnor projektet följer, den unga litteraturkritikern Klara Johanson, våren 1898 flyttar in i ett alldeles nybyggt hus på Odengatan 94 tycks det vara "fel" kvarter hon bosätter sig i, även för en person i början av sin bana. Trakten kring Odengatan-St Eriksplan är en ganska glest bebyggd utkant av storstaden och hennes grannar i huset är nästan enbart arbetare.

Hon blir dock kvar bara ett år på den adressen. Under ett par år bor hon några stenkast närmare stadskärnan på Norrtullsgatan 8 B, bland hyresgäster där en större andel har borgerliga och intellektuella yrken. Snett mitt emot har paret Hjalmar och Anna Branting sin lägenhet i Gustaf Brantings hus på Norrtullsgatan 3. Men 1902 flyttar Klara Johanson till Floragatan, dvs villastaden strax norr om Humlegården där paret Carl och Calla Curman (se nedan) hade låtit uppföra sin villa 1880. Villastaden omgärdades ganska raskt av hyreshus och det är till ett sådant, ett femtiotal meter bort från Curmans villa, som Klara Johanson flyttar. De här kvarteren norr och öster om Humlegården tycks vara de som föredras av de intellektuella fraktionerna av borgerligheten.⁶

² Jfr Björk 1999, som betonar det hon kallar den andra moderniteten, parfymflaskans modernitet, den "kvinnliga" sida där varukonsumtion, yta och dröm står i motstats till flygplanets modernitet.

³ Gejvall-Seger 1967/1982, s 455.

⁴ Id.

⁵ Eriksson 1990, s. 15.

⁶ Willam-Olsson 1937 (s 64) anger Villastaden och Strandvägens östra del som Stockholms mest exklusiva bostadsdistrikt år 1895. En första titt på mantalsuppgifter från kvarteren norr om Humlegården ger stöd för antagandet om en motsättning övervägande intellektuellt - övervägande ekonomiskt kapital -

En annan del av det geografiska rummet som favoriseras av samma grupp är Djursholm, den nya förort med stora villor på generöst tilltagna tomter som på 1890-talet skapas norr om Stockholm. Om Saltsjöbaden som byggs ungefär samtidigt är de ekonomiska fraktionernas utvalda plats, är Djursholm de intellektuellas; en motsättning som noterades redan av samtiden.⁷

Mötesplatser

Centrum för restaurang- och nöjeslivet ligger i kvarteren strax norr och nordost om Slottet. Hotell Rydberg är en central träffpunkt för stadens (manliga) flanörer, litteratörer och konstnärer;⁸ vid Kungsträdgården ligger Restaurant Du Nord, sedan 1880-talet ett givet ställe att bege sig till för att få sig en bit mat och träffa andra. En annan mötesplats i stadens nattliv är sedan gammalt Grand Hotells "Grop". Här tillbringar den unga Marika Stiernstedt vid sekelskiftet sina kvällar tillsammans med maken baron Carl Cederström, Albert Engström, litteraturkritikern David Sprengel och andra.⁹ Och särskilt åren efter sekelskiftet blir Hotell Anglais vid Stureplan och dess restaurang och hörnkafé ytterligare en samlingsplats för författare och konstnärer. Det är här Henning Berger, författare på modet, råkar vådaskjuta kollegan Hans Magnus Norlindh till döds en oktoberkväll 1908.¹⁰

Ett utdrag ur Sven Lidmans dagbok hösten 1902 får illustrera hur ett möte på ett av dessa ställen kunde gå till – och de sociala spänningar som fanns. Den 20-årige blivande löjtnanten och ännu opublicerade författaren Sven Lidman har varit på teatern tillsammans med sin vän Algot Ruhe. Den senare är societetstandläkare och författare, medarbetare i *Ord och Bild*. Under mellanakten har Ruhe presenterat Lidman för Henning Berger, som de stött på på teatern.

"Vi superade på Du Nord och så kom aftonens clou. När vi efter supén skulle gå in och dricka kaffe, som Henning Berger varit inne och beställt i kafét, frågade han mig viskande, om det ginge an för löjtnanten att sitta tillsammans med redaktör Branting med fru och dotter:

'Jag svarade inte ja, för jag visste inte hur löjtnanten skulle ta det.'

'Jo, för all del', sa jag och så blev jag föreställd för den nyomvalde riksdagsmannen och redaktören Hjalmar Branting, fru Renée Branting, - trötta halvslocknade intelligenta ögon - fru Bo Hjärne - Maudlin i Svenska Dagbladet - trolsk, intelligent, liten och originell, rikt brunt hår, bruna spirituella ögon och skär hy, samt hennes make Bo Hjärne. (...)

Strax före två skildes vi. Både Branting och fru Renée tyckte att kvällen hade varit mycket rolig och hoppades att vi snart skulle råkas igen. På hemvägen tillsammans med Henning Berger, komplimenterade mig Ruhe för det sätt varpå jag skött mig vid denna min debut i den stora litterära världen."¹¹

Vi vet inte vilken betydelse för Sven Lidmans fortsatta bana detta möte fick; säkert är att hans vän såg det som betydelsefullt.

---

men än är det bara en gissning. Kanske är det ändå ingen slump att Strindberg 1901-1908 bor på Karlavägen 40?

⁷ Eriksson 1990, s. 83. - Hit söker sig män som Viktor Rydberg, Verner von Heidenstam, professorn i matematik vid Stockholms Högskola Gösta Mittag-Leffler och Natanael Beskow, predikant vid Djursholms kapell och lärare och rektor vid Djursholms samskola. Hit flyttar mot slutet av 00-talet författarinnan Marika Stiernstedt och hennes nye make Ludvig Nordström, liksom författaren Gustaf Janson.

⁸ Se Siwertz 1949, s 203, Lagerstedt 1963, s 213f, eller t.ex. Hjalmar Söderbergs stockholmsskildringar.

⁹ Se Wittrock 1957, s. 53, 74.

¹⁰ Lagerstedt 1963, s 218.

¹¹ Lidman 1954, s. 246.

Teatern

Till mötesplatserna kan vi som framgått ovan också räkna stadens teatrar. Att gå på teatern var ett mycket populärt nöje.

1890 fanns det sex fasta teaterscener i Stockholm, tjugo år senare var de tio.¹² Den främsta konkurrenten till Kungl Dramatiska teatern vid Västra Trädgårdsgatan var Svenska Teatern på Blasieholmen. Den senare hade en glanstid just vid sekelskiftet under Alfred Ranft, som bl a knöt till sig Strindberg. Södra Teatern, Vasateatern och Folkteatern vid Östermalmstorg var de tre andra teatrarna 1890; den intressantaste nykomlingen 1910 är Strindbergs Intima Teatern vid Norra Bantorget, en scen i avantgardeposition som läggs ned efter bara något år. Repertoaren bestod åtminstone under åttiotalet främst av modern fransk salongs- och resonörsdramatik, tyska komedier och Ibsens och Björnsons skådespel. Den nya svenska dramatiken, vid denna tid alltså 80-talsrealisternas pjäser, var ändå ganska väl representerad, särskilt Alfhild Agrells och Anne-Charlotte Edgren-Lefflers verk.¹³

Förhållandet mellan skådespelare och publik, och därmed synen på dramat som konst, var annorlunda än i dag. Publiken kände väl till de stora namnen bland aktörerna och visade sin uppskattning eller missnöje under pågående spel, och skådespelarna spelade ut mot publiken, tävlade om åskådarnas uppmärksamhet.¹⁴ Med andra ord finns det vid den här tiden ännu inte någon skarp gräns mellan scen och salong. Den dras senare. Det här förhållandet är värt en närmare granskning – och då inte bara ifråga om teatern. Där, men kanske även inom områden som musik och litteratur, formas för ungefär hundra år sedan nya mönster för kultureception. Regler för sociala praktiker växer fram, vilka definierar både en publik och en konstform.

Sällskap och salonger

Åttio- och nittiotalet är decennier då det borgerliga sällskapslivet i Stockholm blomstrar. De sällskap och salonger där män och kvinnor ur kultureliten möttes, umgicks och diskuterade gav naturligtvis möjlighet både att ackumulera ett socialt kapital och att appelleras eller repelleras av nya tankar. Sällskapen uppvisar dock, om vi ser till dem som innefattade både kvinnor och män, för det mesta inga tydligt särskiljande drag på så sätt att de skulle samla människor med likartade ställningstaganden i kulturella stridsfrågor. I en och samma salong eller sällskap möttes människor med skilda positioner i ett symboliskt rum. Möjligen förenas habituéerna av en övervägande liberal snarare än strängt konservativ åskådning i politiska och kulturella frågor. Vi ska här kort presentera några av dessa mötesplatser.

Den mest särskiljande är "Svältringen", den litterära salong som författarinnan Anne-Charlotte Leffler på åttiotalet höll i sitt och maken Gustaf Edgrens hem och som samlade stockholmskretsen inom den radikala författargruppen "Det unga Sverige". Här umgicks författarna Gustaf af Geijerstam, Tor Hedberg, Oscar Levertin, Amanda Kerfstedt och Alfhild Agrell, litteraturkritikerna Georg Nordensvan och Hellen Lindgren, radikala publicister som Ellen Key, Karl af Geijerstam och Pehr Staaf och tidvis de skånska författarna Axel Lundegård, Ola Hansson och Victoria Benedictsson - men också män ur det gamla Sverige som publicisten Claes Lundin.¹⁵

Karl af Geijerstam gifte sig mot slutet av åttiotalet med Victoria Benedictssons styvdotter. Deras hem blev en annan mötesplats för författare, journalister, musiker, konstnärer och vetenskapsmän, dit också t.ex. Verner von Heidenstam sökte sig. Ellen

¹² Isaksson 1987, s 9.

¹³ Lundevall 1953, s 163 f.

¹⁴ Se Isaksson 1987, s 12 f.

¹⁵ Söderhjelm 1917, s. 177.

Keys bekanta söndagsmottagningar samlade åren kring sekelskiftet ungefär samma författare som Svältringen (alltså både 80- och 90-talister), 90-talisterna Heidenstam och Hallström samt manliga författare ur den allra yngsta generationen.¹⁶

Den Stora salongen under åttio- och nittioalet var emellertid Calla Curmans mottagningar i hennes och maken Carls stora villa på Floragatan. Inbjudningarna gällde ett hundratal personer, eliten inom vetenskap, konst och litteratur men också socialt verksamma och, som Gurli Linder uttrycker det, "vanliga dödliga", till vilka hon räknar sig själv. Gunnar Wennerberg, Viktor Rydberg och Carl Snoilsky, de tre kvinnliga 80-talisterna från Svältringen och Kerfstedts son Hellen Lindgren, Agda Montelius och paret Retzius, de akademiska historiemålarna Georg von Rosen och Gustaf Cederström, den äldre kvinnorörelsens stora namn, Vitterhetsakademins Hans Hildebrand och Oscar Montelius, Ellen Key och Sonja Kovalevsky, Gösta Mittag-Leffler, pianisten Sigrid Carlheim-Gyllenskiöld – här möttes de alla för att umgås och för att lyssna på musik, föredrag eller diktläsning.

Bland de informella sammanslutningar som sammanförde inte bara den vetenskapliga och konstnärliga eliten utan också namn från näringslivet som Henrik och Sven Palme i Djursholm kan nämnas sällskapet Heimdall och dess efterföljare Kråkorna.¹⁷ Från slutet av åttiotalet och framåt höll man regelbundet samkväm med föredrag, musik, högläsning och diskussion, ofta på lokaler som Rydberg, Anglais eller Stallmästargården men också i hemmen. Mera kortlivade var Nya Konstnärsgillet vid decennieskiftet och sällskapet Sun Flower vid sekelskiftet. Det senare hade författarinnan Anna Maria Roos som en av stiftarna och medlemmar främst bland 90-talsförfattarna och den högre societeten, dvs adeln.

Den mindre sammanslutning som kallades Juntan har förevigats i en känd målning av Hanna Pauli som porträtterar medlemmarna samlade i läslampans sken kring ett bord i Georg och Hanna Paulis hem.¹⁸ Målningen ger en tydlig fingervisning om ett karakteristiskt drag i detta familje- och ofta hemanknutna sällskapsliv, där kvinnor förefaller ha deltagit på samma villkor som män. Gränsen mellan privat och offentligt är flytande och det offentliga har i stor utsträckning flyttat in i hemmen.

Sammanfattningsvis förtjänar det nära umgänget mellan personer verksamma inom olika delar av den kulturella offentligheten och närheten till personer i en politisk offentlighet samt inom näringslivet att uppmärksammas. Naturligtvis hade inte vem som helst tillträde till dessa kretsar, men hur bör vi förstå den relativa bristen på differentiering? Handlar det om den lilla staden Stockholm, där många i de övre skikten dessutom är knutna till varandra genom släktband? Om kvinnornas närvaro, som tar udden av manliga motsättningar? Eller kanske om ett litteratur- och konstfält som strukturellt är underordnade de dominerande fraktionerna inom borgerligheten?

Kvinnosällskapet Nya Idun, stiftat 1885 av Calla Curman m.fl., som liksom Curmans salong sammanför konstnärligt, vetenskapligt och socialt verksamma är värt en egen studie. Det är också Lydia Wahlströms Uppsala kvinnliga studentförening från 1892, där flera av de akademiskt bildade kvinnorna i projektet möts och knyter kontakter av betydelse för deras senare verksamhet. Några manliga formella sammanslutningar i Uppsala som tycks ha fungerat på samma vis är Radikala klubben, studentföreningen Verdandi och Estetiska föreningen.

¹⁶ Linder 1918, s 69.

¹⁷ Se Linder 1918, s. 72 ff.

¹⁸ Till den kretsen hörde Ellen Key, det målade paret Pauli, Hanna Paulis syster Betty Hirsch, Richard och Gerda Bergh, Karl-Otto och Lisen Bonnier, modersmålslektorn Artur Bendixson och hans hustru Nanna samt paret Olga och Klas Fåhrens. Den förra var berömd skådespelerska, den andre konst- och litteraturkritiker. (Id., s 96 f.)

Musiklivet

Musiklivet i Stockholm genomgick en kraftig utveckling under artonhundratalets senare del. Enkelt uttryckt ökade utbudet av konserter och andra musiktillfällen, och fler musikaliskt aktiva sökte sig till staden för att konserter eller för att bedriva studier.

Ett tecken på det ökade intresset är att det byggdes nya lokaler som bättre kunde motsvara de behov som dessa musikverksamheter hade. 1878 invigdes Kungl. Musikaliska akademiens nya lokaler vid Nybroviken, efter att tidigare hållit till på Vasagatan. Därmed fick staden en centralt belägen offentlig konsertlokal som inte var förlagd till ett slott eller liknande. Liksom andra kulturinstitutioner etablerades den i stadens centrum och i närheten av den intresserade publikens bostäder.

Förutom dessa lokaler av offentlig eller halvvoffentlig karaktär förekom också musikaliska salonger i hemmen, framförallt i de stora privatvåningar som byggdes längs t.ex. Drottninggatan, Strandvägen och Karlavägen. Den kanske mest kända var Calla Curmans salong.

Ytterligare ett tecken på det ökade intresset för musik och musikutövande är att flera musikskolor såg dagens ljus omkring 1890. Musikaliska akademiens konservatorium hade bedrivit undervisning under i stort sett hela artonhundratalet, vissa tider dock i mycket blygsam skala. Mot slutet av artonhundratalet och en bra bit in på det nya seklet blir det dock i de borgerliga kretsarna populärt att låta sina ungdomar ta musiklektioner. I synnerhet pianot var ett populärt instrument. Flickan i pelerin och med musikportfölj som möter Oscar II på Norrbro på teckningen ur Ny illustrerad tidning var antagligen på väg till en pianolektion.

Många ungdomar sökte sig till konservatoriet för att där förkovra sig inför vad som förhoppningsvis skulle bli en musikalisk karriär. I huvudsak stod tre vägar öppna: att bli musiker eller sångare/sångerska, kanske som ensemblemusiker eller hellre som uppbumen solist, att bli organist i någon församling, och att bli musik- eller sånglärare.

Att bli musiker innebar för många att bli militärmusiker. Orkestrar fanns inte så många i Sverige, som musiker – i synnerhet blåsmusiker – var ofta den säkraste utkomsten att bli militärmusiker. Den vägen var stängd för kvinnor; däremot sökte sig många kvinnor till sångutbildningen och även till instrument som piano eller violin. Även om vi inte finner något rent förbud mot kvinnliga musiker var dock orkestermedlemmar i regel män.

Som kyrkomusiker i en större kyrka hade man ett betydande uppdrag att dels ansvara för musiken vid gudstjänster och förrättningar, men även att leda körer och andra ensembler, samt att ansvara för olika slags musikaliska evenemang som förekom i kyrkan. Runt 1890 var kyrkokonserter inte lika vanligt förekommande som i våra dagar, men vi kan finna många exempel på organister som även verkade som tonsättare och ensembleledare, som Otto "Otto Olssons Advent" Olsson (under lång tid i Gustav Vasakyrkan), Erik Åkerberg, musiklärare vid Norra Latin och kantor i Mosaiska församlingen och Oskar "Fäbodpsalmen" Lindberg, organist i Engelbrektskyrkan och en tid musiklärare vid Norra Real. Kvinnliga organister var mycket ovanliga, särskilt i större kyrkor.

Den tredje vägen innebar att bli musiklärare. Ibland kunde detta värv kombineras med en verksamhet som musiker, kanske rent av solist. Ibland kunde någon av samtidens stora artister lockas ta en tjänst som lärare vid musikkonservatoriet. Somliga valde att öppna eget, som pianisten Sigrid Carlheim-Gyllenskiöld, som omkring 1896 grundade Stockholms musikinstitut, en privat musikskola för dem som ville förkovra sig i pianospel. Ungefär samtidigt grundade Ellen Fyrwald Södermalms musikinstitut, som med tiden kom att vidga sin verksamhet genom att erbjuda undervisning i bl.a. orgel, violin, sång, flöjt, ensemblespel, harmonilära och musikhistoria. Ellen Fyrwalds

institut hade lokaler i närheten av Slussen, en tid höll man till i en lägenhet på St Paulsgatan.

Dessa institut lockade tillsammans många elever – det största, Richard Anderssons musikskola, hade efter en försiktig start på 1880-talet vuxit till omkring närmare 500 elever och ett femtiotal lärare 1915. Därmed har vi antytt att dessa institut också kom att utgöra en liten arbetsmarknad för musklärare, personer som ibland var musikaliska mångsysslare och som kombinerade undervisning med att spela i något kapell eller liknande.¹⁹

Musikinstituten fanns ofta i närheten av sina kunder. Anderssons institut höll i många år till på Brunngatan, vilket gjorde det möjligt för många av de förhållandevis unga eleverna (många var i yngre tonåren) att promenera dit. När verksamheten expanderade valde Andersson att öppna filialer runt om i staden, och omkring 1916 bedrev Richard Anderssons musikskola undervisning i Djursholm, Saltsjöbaden, Enskede och en tid även i Uppsala. Detta säger något om den framgång som skolan rönt, men också något om var eleverna bodde.

Exemplet Anna Bergström

Låt oss så gå in lite närmare på en kvinna som kom att spela stor roll inom den musikpedagogiska sfären, Anna Bergström (1853-1937). Anna Bergström föddes in i en bergsmansläkt i Färnebo i Värmland. Fadern var bruksägare och hade skaffat sig ryktbarhet som driftig och framgångsrik gruvbyggare. Anna hade fyra äldre bröder och en yngre syster. Alla bröderna gjorde på olika sätt karriär inom järnindustrin och tre av dem var politiskt aktiva, två som konservativa ledamöter av första kammaren. Om vi intresserar oss för Anna Bergströms bakgrund för att lite bättre kunna förstå den bana hon kom att ta inom det musikpedagogiska fältet, bör vi också notera att i hennes familj fanns ett par personer som valde helt andra banor än industrikarriärer. System Emma studerade vid Slöjdskolan i Stockholm och arbetade som handarbetslärarinna. 1906 flyttade hon till Umeå, och kom där att engagera sig starkt i den växande hemslöjdsverksamheten där. Hon medverkade till grundandet av Västerbottens läns hemslöjdsförening, hon kom att på olika sätt uppmärksamma lapsk hemslöjd och har medverkat i flera böcker om detta ämne. Hennes publikationer omfattar dock mer, bl.a. gav hon ut Hagaprinsessornas korsstygnsbok och andra mönster- och korsstygnsamlingar. Hon belönades för sina insatser inom folklivsforskning, bl.a. med Hazeliusmedaljen 1936. Den andra noteringen gäller en brorson till Anna, Sigge. Född 1880 studerade han en tid vid Valands konstskola i Göteborg, sedan runt om i Sverige, i Paris och i Italien. Han blev mest känd för sina träsnitt, och har bl.a. illustrerat bokverk. Förutom som konstnär var han också verksam som organisatör, bl.a. som ordförande i Grafiska sällskapet 1913-1918. 1914 blev han intendent i Sveriges allmänna konstförening, och var även verksam inom Riksförbundet för bildande konst.

Sammantaget kan vi alltså se hur många medlemmar i familjen Bergström förefaller vara benägna att göra omfattande sociala resor, alltså resor i det sociala rummet, och de till synes mycket olika banor som å ena sidan de industriidkande bröderna och å andra sidan de konstnärligt aktiva systrarna och brorsonen företog ska kanske inte ses som särskiljande från varandra. Snarare kan vi betrakta dessa olika banor som uttryck för hur kanske likartade ambitioner tog sig mycket olika uttryck när rummet av möjligheter såg olika ut.

Anna Bergström, som 22 år gammal avlade organistexamen vid Kungl. Musikaliska akademien 1876 arbetade under perioden 1880-1897 som musklärare i ett

¹⁹ För en längre diskussion om Richard Anderssons musikskola, se Gustafsson 2000, s. 73 ff.

antal Stockholmsskolor, bl.a. Brummerska skolan, belägen vid Johannes kyrka.²⁰ 1897 knöts hon som sånglärare till Statens Högre Lärarinneseminarium och Statens normalskola för flickor. Under Bergströms tid utökades tjänstens omfattning, vilket avspeglar den expansiva period seminariet befann sig i. Men intressantare än volymökningen är att Anna Bergström starkt bidrog till att ge musikundervisningen en 'ordning'. Hon planerade omsorgsfullt, och var den första att organisera undervisningen efter en genomtänkt progressivitet. Under hennes ledning kom sångämnet att rymma mer av sångövningar och musklära, och det är tydligt att detta ämne inte bara som tidigare handlade om att förbereda skolbarn för kyrkosång, utan också om att skapa ett intresse för musikalisk verksamhet i skilda sammanhang. Sångämnet var för Bergström såväl ett sätt att bidra till barns och ungdomars goda karaktärsutveckling som att skapa intresse för det musikliv som så hastigt växte och utvecklades i Stockholm vid denna tid. Anna Bergström levde själv ett ganska anspråkslöst liv. Hon tycks inte ha deltagit särskilt mycket i de kulturella salonger som förekom vid denna tid. Istället lade hon mycket tid på att plädera för sångundervisningens stärkande, genom undervisning, kurser och föredrag och genom besök hos och kontakter med likasinnade pedagoger runt om i Europa. I den meningen var hon en person som verkade i den pedagogiska offentligheten. Genom tal, föreläsningar och inte minst undervisningen vid Högre lärarinneseminarium och Kungl. Musikaliska akademins konservatorium formulerade hon återkommande ett program för en undervisning som gick bortom henne själv.

Det tryckta ordet – tidningar och litteraturkritik

Andra hälften av 1800-talet innebar ett genombrott både för boken som massproducerad vara, den moderna, massspridda pressen och publicistiken som maktfaktor.

Läskunnigheten ökade starkt. Tekniska innovationer gjorde produkterna billigare, och järnvägarna möjliggjorde en snabb distribution. Den var viktig särskilt för tidningarna, som utvecklades till moderna nyhets- och annonsorgan med starkt ökade upplagor. Det "moderna genombrottet" i 1880-talets litteratur gav litteratur och teater brännande aktualitet och potentiellt bredare publik tack vare den uttalade inriktningen mot att sätta samhällsproblem under debatt, ta upp och ta ställning till frågor om exempelvis kvinnans och arbetarklassens ställning i samhället. Ordet "modern" som beteckning för den nya inriktningen är intressant i sammanhanget. Det valdes medvetet av Georg Brandes i stället för möjliga alternativ som "realistisk" eller liknande, för att understryka litteraturens samhörighet med livet och verkligheten, med tidens idéer, problem och strävanden.²¹ Litteraturen tar definitivt sin plats i ett offentligt samtal. Den platsen behåller den också när kulturklimatet i fortsättningen, i samklang med europeiska idéströmningar, utvecklas mot ett framhävande av den stora personlighetens rätt och en fokusering på det nationella. Kulturoptimism och kulturpessimism, tro på möjligheterna till radikala förändringar och trött fin-de-sièclepessimism, mysticism och vetenskapstro fortfar att brytas mot varandra i det tryckta ordets offentlighet.

Ser vi till litteraturbevakningens plats i tidningarna, upptar den normalt mycket liten del av spaltutrymmet, men från och med 1890-talet kan man tala om en kritikerkår i Sverige.²² För författare och den bokläsande publiken blir den mot slutet av seklet en betydelsefull instans.

De flesta av tidningarnas litteraturanmälningar skrevs dock anonymt, och många skrevs av personer verksamma huvudsakligen inom annan publicistik. Det visar sig vidare att det är mycket svårt att finna konstanta samband mellan institutioner och

²⁰ Se minnesrunan över henne i *Skolmusik* nr 1 1937.

²¹ Johnsson 1934, s 129.

²² Se Rydén 1987, s 97 ff resp 128.

personer. Även de kända namnen på litteraturbedömningens område medverkar i tidningar och tidskrifter i stort sett oberoende av dessas politiska tendens. Det tycks som om man accepterade kontrakt, eller uppdrag som t.ex. teaterrecensent, där det gick att få och placerade sina bidrag där det fanns möjlighet att få in dem.²³ Det stora undantaget är Carl David af Wirsén, som är fast knuten till *Posttidningen* och *Vårt land* och svår att tänka sig placerad annorstädes än just där han finns. *Svenska Dagbladet* hyser åren kring sekelskiftet en liten krets av kulturskribenter med ställningstaganden som närmar dem till varandra, och den socialdemokratiska pressen tycks naturligt nog ha haft särskilda kritiker knutna till sig. Men de flesta kulturskribenter har vandrat och vandrar ganska fritt mellan de olika dagstidningarna och, tycks det, de ganska få tidskrifterna.

Det här har följder för den text som följer. Det som ursprungligen var tänkt som en presentation av Stockholms dagspress och de viktigaste litteraturkritikerna, följd av en analys av pressen²⁴ som rum för litteraturkritik, inleds nu i istället av en första sammanfattande analys och några reflektioner över litteraturkritiken som strukturerat rum.

Litteraturkritiken och dess förgrundsfigurer - en inledande sammanfattning

I ett samhälle där kulturell produktion och kulturkonsumtion tydligt har skilts åt, och där producenterna och konsumenterna av skrifter med anspråk på litterärt värde är många, fungerar litteraturkritiken som en förmedlande instans mellan författare och publik. Den utgör platsen för strider om litteraturens mening och värde, där både författarna själva och kritiker med annan bakgrund deltar. De här striderna har inte bara en kulturell utan också en politisk och social dimension.

Så kan man sammanfatta de grundläggande utgångspunkterna för en analys av litteraturkritiken som ett intellektuellt (sub)fält. Vid förra sekelskiftet torde förutsättningarna föreligga på alla tre punkterna. Litteraturkritiken kan beskrivas som ett område med åtminstone två tydliga och väl etablerade poler, båda fast förankrade i huvudstaden och med författar-kritiker som centrala namn.

Den ena är den som representeras av den sextioårige litteraturdocenten Carl David af Wirsén, officiell festdiktare med närhet till kungahuset och mäktig man i det offentliga livet, Svenska akademins maktfullkomlige sekreterare sedan 1884, verksam som litteraturkritiker i dagstidningarna *Post* och *Inrikes Tidningar* samt *Vårt land* sedan början av 1880-talet, liksom i tidskrifter. Litteraturen bedömer han i första hand utifrån dess moraliska och politiska tendens. Han ser det som sin uppgift att försvara det bestående samhället mot de farliga irrläror som sedan åttiotalets början har givit sig tillkänna i den nya litteraturen. Det symboliska värde som hans litterära ideal, formell perfektion kombinerad med ett kristet idealistiskt och romantiserande innehåll, representerar på ett litterärt fält tycks vid sekelskiftet definitivt på nedgående.²⁵

Wirsén är av militärsläkt och står alltså även i det avseendet för ett äldre samhälle, och dess reproduktionsprinciper.

En annan pol utgörs av en grupp ungefär tjugo år yngre kritiker och diktare, vars ledande namn är den nyblivne professorn vid Stockholms högskola Oscar Levertin. Levertins sociala bakgrund är en annan, den uppåtstigande borgerligheten. Även han

²³ Konst- och litteraturkritikern Georg Nordensvan arbetade för det relativt konservativa *Aftonbladet* och den liberala *Dagens Nyheter* samtidigt, den radikale Pehr Staaf - bror till Karl Staaf - är under åttiotalet knuten till det konservativa *Stockholms Dagblad*, osv.

²⁴ Pressen - en begränsad del av pressen. Veckotidningar som *Söndagsnisse*, *Kasper*, *Figaro*, *Nya Nisse* och *Strix* är viktiga organ för politisk och litterär satir. De har också litterära inslag. Tidningar som *Ny illustrerad tidning* anmäler och diskuterar litteratur, liksom kvinnornas *Idun*.

²⁵ Se Rydén 1987 s. 153 ff, Erlandsson 1998, Michanek 1979; Johnsson 1934, s 122 f.

började skriva litteraturkritik under första hälften av åttiotalet. Sin bana börjande han som en i "det unga Sverige", dvs den grupp unga radikala författare vars ledstjärnor var Strindberg och Georg Brandes. Grupperingen blev aldrig fast och fick trots många försök inte någon tidskrift som språkrör för sina idéer. Den gled alltmer isär redan från mitten av åttiotalet. I stället kom det litterära nittioalets banérförare Heidenstam – konsekvent motarbetad av Wirsén²⁶ – tidigt att stå honom nära, och under nittioalet utvecklades Levertin liksom flera av de andra i det unga Sverige bort från brandesiansk samhällsdebatt. Viktigare blev känslans, fantasins och diktarpersonlighetens rätt, skönhets- och livsdyrkan och skildringen av nationens lynne och historia. När 90-talisternas organ *Ord och Bild* startades 1892, blev Levertin en flitig medarbetare och från 1897 blir han landets ledande och tongivande litteraturkritiker i det omorganiserade *Svenska Dagbladet*. Hans kritiska metod är den historiskt-psykologiska, inkännande, som försöker bedöma vart verk "efter sin art". Det hindrar inte att han går i skarp polemik mot Wirsén och är en av dem som aktivt medverkar till den hyllningsadress som sänds till Tolstoj efter akademins val av Sully Prudhomme som den förste Nobelpristagaren i litteratur 1901.²⁷ Både för bokmarknaden och för unga författare tycks hans omdömen ha spelat en viktig roll.²⁸

I förhållande till Wirsén och dennes krets står Levertin, liksom kritiker som Per Hallström, Tor Hedberg, Edvard Alkman och Gustaf af Geijerstam även vid sekelskiftet för ett litteraturens "unga Sverige", men nu med ett annat innehåll än vid mitten av åttiotalet. Både positionen och personerna är också mycket mera väletablerade.

Går man utanför huvudstaden och några år framåt i tiden tycks det gå att urskilja även en tredje pol. Botanikdocenten i Lund Bengt Lidforss, verksam framför allt i tidningen *Arbetet*, stod vid sekelskiftet för en radikal, socialistisk litteraturkritik i opposition både till Wirséns och Levertins litteratursyn (och till Stockholm-Uppsalas dominans i det litterära livet). Särskilt Levertin blev föremål för hans polemik. I *Tiden* och *Social-Demokraten* hade Hjalmar Branting sedan åttiotalet bidragit med artiklar om litteratur och litteraturens roll för arbetarrörelsen. 1910 får arbetarrörelsen och dess organ sin andre bemärkte kritiker, då Erik Hedén börjar sin verksamhet i stockholmstidningen *Social-Demokraten*.

Den enkla struktur som vi har skisserat ovan har faktiskt likheter med den grundmodell för ett kulturellt fälts organisation som Bourdieu ritar upp i *Les règles de l'art* (1992, s 175 f). I vårt fall saknas – eftersom vi ser just till litteraturkritiken – en tydlig dimension produktion för den stora marknaden resp. för andra producenter.²⁹ Men här finns en skillnad mellan en institutionell konsekration (Wirsén) och en som snarast är karismatisk (Levertin), och linjen socialistisk litteraturkritik-Levertin-Wirsén kan läsas som en vänster-högeraxel. Nå, detta är kanske inte uppseendeväckande. En annan sak som är påfallande, intressant och väl värd en närmare analys är emellertid förhållandet till *tiden* i ett rum eller fält som det ovan (jfr Bourdieu 1992 s. 224 f). I striderna om litteraturen vid sekelskifter 1900 synkroniseras flera olika tidsskikt. Vissa kritiker befinner sig bortom-framåt i förhållande till nuet, andra har sitt fotfäste och sina referenser i en äldre tid och en central grupp, gruppen kring Levertin, tycks stå mitt i ett sekelskiftesnu.

²⁶ Staffan Björck i SBL, art. Heidenstam.

²⁷ Jacobsson 1961, Rydén 1977; Julén 1965.

²⁸ Här kan vi inte låta bli att citera Sven Lidman igen, Lidman som 1908 gifte sig med Ernest Thiels dotter. Levertin var den som "spände för den vagn som förde den unge poeten ända in i det Thielska galleriets innersta salar" (den unge Sven Lidman enl Björn Julén i SBL, art Levertin).

²⁹ Vilket är intressant i sig och värt att gå vidare med: litteraturkritik i dagspress angår både den smalaste producent och den stora publiken.

Några andra reflektioner är de följande.

Det tycks vid sekelskiftet inte ha dragits upp några tydliga skiljelinjer mellan kritik som avser det estetiska området. Georg Nordensvan, Edvard Alkman, Tor Hedberg och många andra uttalar sig både om konst och litteratur, precis som när estetikprofessorn och skalden Carl Rupert Nordström år 1880 gjorde Anders Zorns lycka genom att berömma hans kvinnoporträtt på Konstakademiens elevutställning. Det här kan ha att göra med det nära samband som fanns mellan bildkonst och ordkonst - och bildkonstnärer och ordkonstnärer - just i sekelskiftets nationella rörelse, men också med att estetiken fortfarande uppfattades som en enda helhet. Universitetsämnet estetik innefattade t.ex. fortfarande konst- och litteraturhistoria.

Vidare är det tydligt att man i striderna kring litteraturen under hela perioden 1880-1900 är mycket starkt beroende av personer och nog också institutioner utanför Sverige. Ibsen och Björnson, som spelade en stor roll inte bara genom sina verk utan också som personer, hörde till unionsbroderlandet Norge. Men ännu viktigare tycks dansken Georg Brandes ha varit som rådgivare och personlig vän, med korrespondens med praktiskt taget alla åttio- och nittioåringar. Båda dessa observationer talar för att det knappast är rimligt att betrakta svensk litteratur och litteraturkritik som ett autonomt fält i bourdieusk mening.

Stockholmspressen - en kort presentation

Stockholm har vid sekelskiftet ett tiotal dagliga tidningar. Tidningarnas redaktioner och tryckerier, som tidigare under 1800-talet hade haft statens och stadens ämbetsmannahjärta Gamla Stan-Riddarholmen som centralpunkt³⁰ ligger nu samlade framför allt i kvarteren nära Centralstationen och huvudpostkontoret, alltså Klarakvarteren. Redan före 1890 hade dessa kvarter utvecklats till en samlingsplats för tidningar, boktryckerier, bokförlagsexpeditioner och speditioner.

I eller alldeles i närheten av Klarakvarteren finner vi kring sekelskiftet de konservativa tidningarna *Stockholms Dagblad*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*, kulturradikalernas *Svenska Dagbladet*, den liberala *Dagens Nyheter* och Hjalmar Brantings *Social-Demokraten*. Flera av dem har sina lokaler i nybyggda hus som byggts särskilt för tidningen. Andra tidningar med säte i Stockholm är den mest spridda av dem alla, den vänsterliberala lågpristidningen *Stockholms-Tidningen*, den halvofficiella, av Svenska Akademien ägda *Post- och Inrikes Tidningar*, den högkyrkliga *Vårt land* och det frikyrkliga *Svenska Morgonbladet*.

Stockholms äldsta morgontidning, *Stockholms Dagblad* vid Lilla Vattugatan i Klara som under 1870-talet vann ett rykte som "den svenska *Times*", satsar på gedigna kulturartiklar och artiklar från korresponderande medarbetare. Läsekretsen utgörs i första hand av ämbetsmän och bildad överklass. Politiskt kännetecknas den av stöd för frihandeln, men också för fortsatt svensk-norsk union, och allmän konservatism. På *Stockholms Dagblad* har Sven Söderman, litteraturhistoriker och son till tonsättaren August Söderman, skrivit litteraturkritik sedan mitten av nittioåringarna. 1901 blir Söderman chef för kulturavdelningen och han är kvar på den posten ända till 1920. Pehr Staaf är under hela åttiotalet anställd som teaterkritiker; den gamle medarbetaren Claes Lundin fortsätter att medverka i tidningen fram till efter sekelskiftet och sköter under lång tid konst- och teaterkritiken. Här arbetar kring sekelskiftet litteraturkritikern Klara Johanson och journalisten Hedvig af Petersens.

Aftonbladet vid Klara västra kyrkogata är kring sekelskiftet en moderat konservativ tidning under ledning av Harald Sohlman; en tidning för utsträckt rösträtt

³⁰ Se vidare Abrahamsson 1990.

men mot socialdemokratiska "överdrifter". Under en kort period vid mitten av 1880-talet var tidningen klart mera liberal. Ledningen övertogs då av Gustaf Retzius, som år 1900 fortfarande äger tidningen. Retzius ville göra Aftonbladet till ett kulturorgan och många av det unga Sveriges medlemmar knöts till tidningen. I skuggan av åtalet mot Strindbergs *Giftas I* vidtog han dock en rad omplaceringar och avskedanden, och 1887 fanns ingen av dem kvar. Vid sekelskiftet står tidningen klart till höger i konstnärliga och litterära frågor.³¹

Fram till 1900 svarar författaren, konstnären och konstnärsvännen Georg Nordensvan för konst-, litteratur- och teateranmälningar. Fredrik Vetterlund, litteraturhistoriker och nyromantisk diktare, skriver litteraturkritik här från 1900. Maria Cederschiöld, kvinnlig journalist och översättarinna, arbetade under lång tid på utrikesredaktionen.

Nya Dagligt Allehanda och *Post- och Inrikes Tidningar* (*Posttidningen*) är små, starkt konservativa tidningar med förankring i ämbetsmannakretsar. NDA är protektionistiskt, starkt försvarsvänligt och oförsonlig motståndare till eftergifter mot Norge. På *Nya Dagligt Allehandas* litteratur- och konstavdelning medverkar godsägarsonen Nils Erdmann, från 1908 chef för den litterära avdelningen, och Jacobine Ring.

Posttidningen har sin redaktionsbyrå på Riddarholmen. Här, och i Vårt land, utövade Carl David af Wirsén sin fruktade litteraturkritik fram till sin död 1912. Efter 1912 drogs den regelbundna litteratur- och musikkritiken in, och *Post- och Inrikes Tidningar* blir mer och mer ett organ enbart för officiella meddelanden.

Vårt land är en konservativ aftontidning grundad 1886 för att på kristen grundval "verka för en konstitutionell, fosterländsk och strängt lagenlig samhällsutveckling".³² Den får efter sekelskiftet stora ekonomiska bekymmer och går upp i *Nya Dagligt Allehanda*. Mest uppmärksammas är tidningen för den ordinarie medarbetaren Wirséns litteraturkritik. August Brunius, gift med journalisten Célie Cleve, börjar sin bana här som 19-åring 1898 för att några år senare gå över till *Svenska Dagbladet*. Här arbetar också under några år den mångåriga Idun-medarbetaren Mia Leche-Löfgren.

Till de många konservativa tidningarna i sekelskiftets Stockholm hör också *Svenska Dagbladet* vid Klara södra kyrkogata, grundat 1884.

Från 1897 blir tidningen mer moderat i politiskt avseende, närmar sig *Stockholms Dagblads* position. Tidningen hade omstrukturerats med ekonomisk hjälp av bl a Ernest Thiel och den blir nu nittioalets nationella kulturradikalens särskilda organ, med Heidenstam som aktiv inspiratör och medarbetare som Oscar Levertin, Tor Hedberg och Hjalmar Söderberg. Levertin är fast anställd som litteraturbevakare fram till sin död 1906. Författaren Tor Hedberg är ordinarie litteratur-, teater- och konstanmälare kring sekelskiftet och blir landets ledande konstkritiker, en kritiker som ger sitt stöd till Konstnärsförbundets strävanden och målare som Zorn, Bruno Liljefors, Richard Bergh, Karl Nordström och Georg Pauli.³³ På samma avdelning arbetar också tjugotvåringarna August Brunius och David Sprengel. Teatermannen och estetikern Brunius blir 1907 Hedbergs efterträdare som avdelningens chef. Litteraturkritikern David Sprengel, som sympatiserar med 80-talisternas strävanden, försvinner snart utomlands; eftervärlden känner honom främst som författarinnan Agnes von Krusenstiernas man och "rådgivare". Vidare finner vi här under några år författaren Henning Berger och kompositören Ture Rangström; så småningom också borgerlighetens store smakdomare

³¹ Rydén 1974; Nordisk familjebok 1903, art *Aftonbladet*

³² Prenumerationsanmälan enl NF, art *Vårt land*.

³³ Ragnar Amenius i SBL, art. Hedberg.

Fredrik Böök. Anna Brantings dotter Vera von Kraemer är under några år fast anställd som kåsör.

De två stora, liberala lågpristidningarna för en bred publik, *Dagens Nyheter* och *Stockholms-Tidningen*, upptar i ett politiskt rum platsen mellan den konservativa pressen och det socialdemokratiska partiets officiella organ *Social-Demokraten*. Hjalmar Branting, som blev *Social-Demokraten*s huvudredaktör 1887, kvarstod som redaktör och aktiv skribent ända fram till 1917. Här arbetar Anna Branting, signaturen René, som teaterskribent.

Dagens Nyheter vid Klara västra kyrkogata förefaller ha haft sina läsare framför allt inom medelklassen. Huvudredaktör är sedan 1898 verdandisten och publicisten Otto von Zweigbergk. Zweigbergk vill utveckla tidningen till ett centralt liberalt opinionsorgan, och konst och kultur får nu större utrymme än tidigare. Gustaf af Geijerstam, Pehr Staaff och Per Hallström skriver teaterkritik. Edvard Alkman, född Pettersson, som utgör ett intressant exempel på vägen till en plats i offentligheten,³⁴ skriver litteratur- och konstkritik här, liksom Georg Nordensvan. Vilhelm Peterson-Berger skriver om musik, Bo Bergman (från 1905) litteratur- och teaterkritik.

Den vänsterliberala *Stockholms-Tidningen* som hade startats 1889 nådde snabbt en mycket bred publik. Kulturmateriäl gavs ingen större plats, men ett undantag var teaterrecensioner. Följetonger, gärna svenska originaltexter, vill tidningen också ha. 1892 till 1909 skriver Anna Branting om teater i *Stockholms-Tidningen*.

Avslutning

Avslutningsvis vill vi än en gång påpeka att den här artikeln ger en första redovisning av pågående arbeten. Katalogarian närmast här ovan är ett första resultat av arbetet med att rita en karta över det tryckta ordets offentlighet. Tidskrifter och bokförlag står på tur. Vi riktar samtidigt en uppmaning till oss själva att vara på vår vakt mot en frestelse som är stor just när det gäller sekelskiftets kulturella offentlighet. Det är farligt frestande att vid analysen behandla det som kanske handlar om skilda världar - en litterär, en konstnärlig, en musikalisk - som en enda sådan, präglad framför allt av det gemensamma, en tidsanda.

Källor och litteratur

- Ahlenius, Holger: *Georg Brandes i svensk litteratur*. Sthlm 1932.
 Abrahamsson, Åke: *Ljus och frihet till näringsfång*. Atlantis, Stockholm 1990.
 Berman, Marshall: *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Arkiv, Lund 1995.
 Björk, Nina: *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*. W&W, Sthlm 1999.
 Bourdieu, Pierre: *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil, Paris 1992.
 Charle, Christophe: *Paris fin de siècle. Culture et politique*. Seuil, Paris 1998.
 Eriksson, Eva: *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890-1920*. Ordfront, Stockholm 1990.
 Erlandsson, Åke: Posttidningen, Akademien och Wirsén vid tiden för det första Nobelpriset. I *Perspektiv på Post- och Inrikes Tidningar*, red av K E Gustafsson och Per Rydén, Nordicom-Sverige 1998.
 Gejvall-Seger, Birgit: Stockholms hyreshusbebyggelse på 1800-talet. I *Historia kring Stockholm*, red av H. Ahnlund, I Hammarström, Torgny Nevéus, W&W, Sthlm 1982.
 Gustafsson, Jonas: *Så ska det låta. Studier av det musikpedagogiska fältets framväxt i Sverige 1900-1965*. Uppsala 2000. (Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 91)
 Isaksson, Curt: *Pressen på teatern*. Sthlm 1987.
 Jacobsson, Christer: *På väg mot tiotalet. Två studier*. Almqvist&Wiksell, Sthlm 1961.

³⁴ Se von Zweigbergk 1979.

- Johnsson, Melker: *En åttitalist. Gustaf af Geijerstam 1858-1895*. Sthlm 1934.
- Julén, Björn: Oscar Levertin i Svenska Dagbladet. I *Svenska dagbladets historia, del 2*, Norstedts, Sthlm 1965.
- Lagerstedt, Sven: *Drömmaren från Norrlandsgatan*. Sthlm 1963.
- Linder, Gurli: *Sällskapsliv i Stockholm under 1880- och 1890-talen*. Norstedts, Sthlm 1918.
- Lundevall, Karl-Erik: *Från åttital till nittital*. A&W, Sthlm 1953.
- Michanek, Germund: *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*. Norstedts, Sthlm 1979.
- Nordisk familjebok*, 2a uppl.
- Reinius, Gunnar & Selling, Gösta: *Ett svunnet Stockholm*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1961.
- Rydén, Per: *En kritikers väg*. Gleerup, Lund 1974.
- Rydén, Per: *En kritikers värderingar*. Gleerup, Lund 1977.
- Rydén, Per: *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*. Lund 1987.
- Holmberg, Claes-Göran, Oscarsson, Ingemar & Rydén, Per: *En svensk presshistoria*. Esselte Studium 1983.
- Skolmusik* nr 1 1937
- Svenskt biografiskt lexikon*. (SBL)
- Söderhielm, Werner: *Oscar Levertin. En minnesteckning. I*. Bonniers, Sthlm 1917.
- William-Olsson, Magnus: *Huvuddragen av Stockholms geografiska utveckling 1850-1930*. Sthlm 1937.
- Wittrock, Ulf: *Marika Stiernstedt*. Bonniers, Sthlm 1957.
- von Zweigbergk, Eva: *Ung på 90-talet. Edvard Alkman som kulturkritiker*. Rabén&Sjögren, Sthlm 1979.